

Jens Bekmose

Kulturspor på overdrevene – overdrevene som kulturspor

I Vejledning til naturbeskyttelsesloven hedder det, at overdrevet – i den oprindelige betydning af ordet - var den del af en landsbys jorder, der som ”udmark” lå udenfor vangene og som ikke var eng eller skov. Dette suppleres imidlertid lidt senere med en oplysning om, at vegetationen oftest var righoldig og varieret med mange sjældne arter. Blandt mere karakteristiske nævnes mark krageklo, gul evighedsblomst m. fl.

Hermed indføres både en kulturhistorisk og en biologisk definition. Det skete naturligvis ud fra en forestilling om, at der i det store og hele ville være sammenfald mellem de biologiske overdrev og de gamle græsningsarealer. I en konkret sag valgte Naturklagenævnet imidlertid at lægge sig op af den kulturhistoriske definition, hvilket måske ikke var heldig ud fra en biologisk betragtning. Et resultat af den afgørelse er i alle tilfælde, at den nugældende lov præciserer, at den beskyttede naturtype, vi kalder overdrev, er biologiske overdrev.

Spørgsmålet er herefter, hvad den indskrænkning eller præcisering betyder i en kulturhistorisk sammenhæng.

En helt uvidenskabelig rundspørgen blandt arkæologer antydede, at mængden af kulturspor på de biologiske overdrev er ganske beskedne. Flere af de adspurgte huskede Trehøje, nogle kom i tanke om en ager hist, andre atter om en skanse her, men generelt var erindringerne blank. Og det virkede helt forkert. Dyreholdet har altid været vigtigt, og i visse perioder og i visse egne har det stået helt centralt i arealudnyttelsen, så hvorfor skulle gamle fællede og overdrev være i den grad blottet for kulturlevn?

Forholdet er jo, at vi instinktivt ikke alene henregner overdrevene til de gamle udmarker, vi opfatter dem mere eller mindre som rudimenter af udmarkerne, som heldigt nok har overlevet agerbrugets hærgen.

Det var imidlertid også i udmarken, overgangen mellem vildmarken og menneskenes land, at stenalderbønderne placerede de store stengrave, og kvægbrug med løsdrift spiller erhvervsmæssig hovedrollen i Bronzealderen, og det var her i græsningslandet, at stormændene rejste sine monumentale gravhøje. Det véd vi fra en række bronzealderhøje ved Skrydstrup, som blev udgravet under krigen¹. De var - viste det sig - bygget af tørv, der stammede fra et område med ekstensiv græsning. Pollenundersøgelser i Mellemsverige har tilsvarende vist, at landskabet omkring bronzealderens bosætning var stærkt præget af overdrev².

I

Allerede sidst i stenalderen - for hen ved 4.000 år siden – er bebyggelsen af det åbne land lagt fast i en struktur, der har holdt nogenlunde uændret op til vor tid. Det meste af landet er bebygget her på overgangen til bronzealderen³, men der er nogle gevaldige huller. Marsken og de store, klassiske

¹ C.J. Becker: Bronzealderhøje ved Skrydstrup *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1946*

² Mårten Stenberger. *Det forntida Sverige 1964*

³ sml.: Jens Bekmose: Heden i oldtiden <http://www.sns.dk/udgivelser/2001/87-7279-316-3/kap04.htm#>

hedeområder i Vestjylland træder tydeligt frem. Ser man nøjere efter, genfinder man også en række af de 1800-tallets kendte marginaljorde som Heden mellem Roskilde og Køge og skovbygden midt på Sjælland for blot at nævne et par stykker.

Det er genstand for en langstrakt og uafsluttet arkæologisk diskussion, om det, vi ser i fordelingen af fund og mindesmærker, virkelig er oldtidens bebyggelse, der kaster sine skygger helt op i nutiden, eller om det er nutiden, der skaber vort billede af oldtiden. At Nordøstsjælland er fattig på fund, behøver jo ikke at betyde, at der ikke er fund at gøre. Det kan jo være, at fundene er der, men vi finder dem bare ikke i de vidstrakte skove, der dækker store dele af dette område.

Der er ikke grund til, at vi fordyber os i den diskussion. Den er afgjort relevant, men den er også dræbende, da alt kan afvises under henvisning til den usikre fundsituation. I stedet vil vi sammenligne oldtidens fundbillede med det, vi kender fra sidste halvdel af 17. århundrede.

På grundlag af Christian V matrikel har man opdelt landet i ager-, skov- og hedebygder⁴. En gruppe af kystbygder lægger sig ind over hovedstrukturen, men trods dette viser fordelingen af 1600-tallets skov- og agerbygderne en struktur, der kan minde om bebyggelsen sidst i stenalderen.

Heden har sin helt egen økonomi her i 1600-tallet, sådan har det været siden oldtiden. Noget tyder imidlertid på, at hedeøkonomien ekspanderer her op mod vor egen tid. Det vides nemlig, at man i nyere tid bevidst forsøgte at udbrede heden ud over lyngens "naturlige" område. Det beroede naturligvis på, at heden på den tid var forbundet med en favorabel økonomi, som man gerne ville have del i.

Vi sætter os nu ud over den sure arkæologdiskussion og nøjer os med at konstatere, at der er en god sammenfald i fordelingen af 1600-tallets bebyggelse og fund fra oldtiden. Det er imidlertid også sådan, at Christian V's matrikel siger os, at i et område som Fyn⁵, der var stærkt præget af agerbrug, udgjorde den opdyrkede del knap halvdelen af arealet, mens det tilsvarende tal i Vestjyllands hedebygder næppe kom over 10%⁶.

II

Vi forestiller os traditionelt, at en landsby fra fælleskabets tid var som en skydeskive⁷. Inderst lå gårdene samlet om en alminding eller forte med gadekær og landsbygade. Ved hver gård fandtes en indhegnet toft: Det var en privat have (kålgård), som hver især dyrkede og passede helt efter sine egne planer. Uden for gårdene lå så markerne. De blev jo dyrket i fællesskab, og den enkelte gård havde sin jord spredt ud over et utal af lodder fordelt på næsten lige så mange marker. Alle skulle have sin del af såvel den gode som den dårlige jord. Fælleskabet er blevet systematisk bagvasket siden landboreformernes tid omkring 1800, men fællesskabet var nært og trygt, og det gjorde det i alle tilfælde muligt at optimere udnyttelsen af de kostbare trækdyr.

Dette var indmarkerne, og rundt om dem lå udmarkerne, og til dem hører jo overdrevet. Ordet siger det jo næsten selv. Sådan var teorien i det mindste, og ser vi på et kort over Holmegård på Sjælland, ser vi tydeligt, at landsbyerne er omgivet af moser og skove. Skov er selvfølgelig ikke overdrev,

⁴ Skov- og Naturstyrelsen: Kulturhistorisk inddeling af landskabet – bygdekort
<http://www.skovognatur.dk/udgivelser/2004/kulturhistorisk/bygdekort.htm>

⁵ Erland Porsmose: Herregårdens landskab. *På opdagelse i kulturlandskabet ed.: Vivian Etting 1999*

⁶ Erland Porsmose: lc

⁷ Erland Porsmose: lc

men vi ved jo alle, at skoven blev brugt til at holde svin på olden. Også det var en ekstensiv udnyttelse, som driftsøkonomisk kan minde om brugen af overdrev til fællesgræsning.

Kortet over en anden landsby, Viby på Hindsholm, viser imidlertid, markerne som grupperer sig rundt omkring moserne, og direkte op til landsbyen findes et areal, der kaldes Torne Haven. Torn betyder normalt tjørn, og det er altså et areal med tjørn på eller omkring. Det er ikke til at sige hvilket, men tjørn overlever ofte på ikke alt for hårdt udnyttede overdrev og fra Ringkøbing bymark ved vi, at tjørn blev brugt som en art pigtråds- eller kreaturhegn rund om fælledeerne. Men uanset om vi vælger den ene eller den anden tolkning, har vi med en vi sandsynligvis her et græsningsområde af en art: en fælled eller måske et overdrev næsten midt i landsbyen.

III

Det vides, at der her i landet findes lidt over 26.000 ha beskyttede overdrev, og det svarer til 0,6% af det samlede areal⁸. Det er i tråd med hvad der kendes fra f.eks. Vejle amt, hvor overdrevene udgør 0,8% af det samlede areal. I Sønderjylland er registreret 600 overdrev, og i Ribe er der 328 modsvarende 0,2% af det samlede areal⁹.

Variationerne til trods kan vi konstatere, at overdrevene er en sjælden landskabstype, men det er i modstrid med vor opfattelse af overdrevenes oprindelse. Det er jo udyrkede, ekstensivt udnyttede arealer, og dem var der, som vi har set, ingen mangel på i det gamle bondesamfund. Diskrepansen forklarer vi normalt med, at alle de gamle græsningsområder er blevet dyrket op eller lagt ud til skov, og at kun de aller ringeste dele har fået lov til at blive tilbage. Spørgsmålet er imidlertid hvor langt den forklaring holder.

Inden vi går videre skal det understreges, at den omstændighed, at visse arealer i ældre tid lå udyrkede hen, ingenlunde betyder, at de var uudnyttede. De blev bare udnyttet på en anden, ofte ekstensiv måde. De udyrkede områder var enge, moser, skov og altså overdrev, og de havde hver sin plads i landsbyens økonomi. Det er imidlertid svært – måske umuligt – at få et klart billede af overdrevenes økonomiske betydning, fordi de normalt bliver slået sammen med engene i de statistiske opgørelser.

Det kan godt være, at det i økonomisk og geografisk henseende er en god idé at se eng og overdrev under ét. Begge arealtyper er jo knyttet til kvægbruget. Kulturhistorisk er det imidlertid mere problematisk. I matrikler blev boniteten af eng således opgjort i læs hø, mens overdrevene blev takseret efter antallet af dyr, som de kunne bære. Der er derfor – i det mindste teoretisk - tale om to helt forskellige driftsformer nemlig dyr på stald og dyr i løsdrift. Om det også kan kobles sammen med en produktionsmæssig prioritering af mælke- respektiv kødprodukter, skal jeg lade være usagt, men det er en fristende tanke. Studeproduktion er ingenlunde et eksklusivt jysk fænomen.

Vender vi nu tilbage til overdrevene, kan vi – når vi bruger tallene fra Vejle Amt – se, at dagens overdrev i gennemsnit kan bære et par ungkreaturer eller 3 - 5 får. Det er måske ikke meget, men for hele amtet svarer det til græsning for godt 2.000 kreaturer eller 3- 5.000 får, og de tilsvarende tal for Sønderjylland og Ribe er 1.200 og knap 700 kreaturer eller 3- 5.000 respektiv 1.800- 5.000 får. Kort sagt ikke meget, men det summer op, og på landsplan kunne det blive noget i retning af 25.000 ungkreaturer eller op mod 60.000 får.

⁸ Kåre Schultz: Økologien i Jægersborg Dyrehaves Overdrev, Specialrapport 2003

⁹ Jf. Amternes hjemmeside

På landsplan faldt andelen af eng/overdrev i Jylland mellem 1870 til 1970¹⁰ fra 15% til noget, der ligner 5%, og umiddelbart vil vi forvente at hovedparten falder på overdrevene. Vi ved nemlig, at Hedeselskabet gennem årene har lagt meget arbejde i at forbedre engudbytterne, og endnu i 1920 udgør andelen af eng/overdrev i Jylland da også 13% af arealet, hvoraf en væsentlig del kunne udgøres af et forøget engareal.

Som følge af ikke mindst Hedeselskabets virksomhed øges de jyske agerbrugsarealerne gennem hele 1800- og 1900-tallet. Det dyrkede areal inklusiv brak og græs i omdrift udgør ca. 56% i 1970 en stigning på ca. 12% over 100 år. Den største del af denne tilvækst kommer nok fra hederne, men uanset hvordan vi vender tallene, kan vi konstatere, at hedesagen også har kostet på eng/overdrevne. Spørgsmålet er så, om – og i hvilket omfang - denne omfordeling også har berørt den naturtype, vi kalder biologiske overdrev.

IV

Historikerne er meget optaget af, at der er en nøje sammenhæng mellem afstanden fra landsbyen og boniteten¹¹. Jo længere man kommer ud i landskabet, jo lavere er boniteten. Forklaringen ligger lige for: Jordforbedringen stammer fra dyre- og menneskegødning, der hober sig op i stalde og møddinger. Den skal jo væk, og da vore forfædre – styret som de er af fællesskabets dårlighed – er lidt lade i det, gælder det om at slippe så let om ved det som muligt. Naturligt nok kom gødningen i første række markerne nærmest landsbyen til gode, for så slap man for at køre så langt.

Husdyrgødningen indsamles og udnyttes lettest, når dyrene holdes på stald, men det er ingenlunde umuligt at indsamle den fra græsningsarealerne. Det sker mange steder rundt om i verdenen, men mest for at skaffe brændsel, og sådan har husdyrgødningen også været brugt herhjemme. Det er derfor ingenlunde umuligt, at man også har samlet kokasser og hestepærer i græsningsområderne for at bruge dem til jordforbedring. Er det sket, har vi imidlertid anledning til at tro, at det er sket både systematisk og rationelt.

Blandt vore fortidsminder findes en gruppe af små, ringformede anlæg med en indgangsåbning. Vi véd ikke så meget om dem, men de findes ofte langs gamle vejstrøg, og de opfattes som dyrefolde, som sættes i forbindelse med studehandlen. Langt op i 1800-tallet var handel med levende dyr af stor betydning, og store flokke af svin, gæs og ikke mindst stude blev drevet kryds og tværs gennem landet til markedet i Hamburg.

Dyrefoldene blev måske brugt af studedriverne for at holde dyrene samlet om natten¹². Det er foreslået, at denne driftsform ophobede store mængder gødning, der for de fastboende kunne være et velkomment spin off af den virksomhed. Det er derfor måske ikke helt tilfældigt, at et sådan anlæg findes på et overdrevsareal nær Lovns. Det er imidlertid sikkert, at hvis dyrefolden ved Lovns¹³ blev brugt til at samle gødning i, så er den ikke kommet overdrevet til gode men markerne. Og stik modsat den almindelig teori kan vi altså konstateres, at indmarken er blevet gødet ikke ud fra et bekvemmeligheds synspunkt, men fordi man har anset det for ønskeligt.

¹⁰ Anette Reenberg: Djursland- landskabets skiftende ansigt. *På opdagelse i Kulturlandskabet ed.: Vivian Etting*

¹¹ Erland Porsmose: lc

¹² Ingrid Nielsen: Beskedne Jordværker *Bevar din arv 1987*

¹³ <http://www.naturturist.dk/lovns/lovns.htm>

V

Særløse Overdrev er et af landets store overdrev. Det ligger syd om Roskilde i nærheden af Hvalsø. Det har i sin tid været græsningsområde for landsbyerne Særløse og Skov- Hastrup, som desuden lejede sig ind på Hejnede Overdrev. Resultatet var, at de to landsbyer kunne holde et – relativt set – rigtigt stort antal dyr.

Begge landsbyer regnes til skovlandsbyerne, der alle karakteriseres ved at have et stort dyrehold og et beskedent agerbrug. Da vi desuden antager, at man i skovbygderne har holdt kreaturerne i løsdrift, og da vi har set en sammenhæng mellem agerbrug og gødningsproduktion af dyr på stald, antager vi tilsvarende at der kan etableres en sammenhæng mellem skovbygderne og satsning på overdrevsøkonomien.

Det antages normalt, at det var de mindre ydende eller besværlig jorde, der blev udlagt til græsgange i skovbygderne. Er vi deterministisk, kan vi ligefrem påstå, at det er fraværet af ordentlig dyrkbar jord, der er forudsætningen for dén økonomi. Udskiftningen medførte, at store dele af de tidlige græsgange blev opdyrket, og bedre landbrugsjord er derfor nødvendigvis også indgået i græsningsarealerne i et eller andet omfang. Omvendt kan vi måske antage, at de græsningsområder, der ikke blev opdyrket, har været så ringe eller besværlige at dyrke, at det ikke var indsatsen værd. Og det kunne være i det forhold, at vi skal finde svaret på det problem, der beskæftiger os indledningsvis, nemlig den omstændighed, at overdrevene tilsyneladende er fattige på fortidsminder.

V

I et forsøg på at komme problemstillingen lidt ind på livet har jeg gennemgået WWF' liste¹⁴ over ”20 spændende overdrev” for fortidsminder ved at sammenligne arealerne med Nationalmuseets sognebeskrivelse over fund og fortidsminder¹⁵.

Jeg vil ikke gennemgå dem alle sammen, men jeg har plukket et par stykker ud.

Jeg har valgt Læsten Bakker som det første eksempel. Læsten er en velkendt arkæologisk lokalitet med Danmarks vist nok største ravdepot fra stenalderen på over 8 kg. Det viser sig, at der findes en enkelt høj – der er fra bronzealderen - i kanten af området, men i det store og hele er det karakteristisk, at højene ligger uden for området. Der er heller ingen bopladser eller depotfund, og det kan næppe skyldes fundforholdene. Alt i alt er det min opfattelse, at vi her har med gammel marginaljord at gøre.

Mit næste eksempel er fra Vestsjælland. Også i Vesterlyng undgår højene stor set overdrevet, selv om et par bronzealderhøje er rykket ind i randzonen. Inde i overdrevet findes nogle løsfund og et par bopladser, som alle er af samme karakter nemlig ukarakteristisk flintansamlinger, der er spor efter ophold af ikke specielt permanent karakter. Alt taler derfor for, at der her er tale om et gammelt marginalområde, der er udnyttet perifert fra engang i den sene stenalder.

Bramslev Bakker lever fint op til det, vi allerede har set. Det ligger i kanten af et af landets fineste højområder nord for Mariager Fjord. Højene er antagelig fra bronzealderen, men de udgår fuldstændig vort overdrev, hvor der dog findes en boplads. Det er så til gengæld en skaldyng fra ældre stenalder.

¹⁴ <http://www.wwf.dk/f0000c>

¹⁵ <http://www.dkconline.dk/>

Knudshoved er hjemsted for en markant stenalderbygning med en gruppe værdifulde megalitgrave. På spidsen findes et overdrev, og her glimrer stenaldermonumenterne ved sit fravær. Stedet har imidlertid nok været vigtigt i ældre stenalder. Der er en del fund, der kunne tyde på bosætning. Nyere tid er repræsenteret med rester af en skanse og en husgrund. Det er tænkbart at husgrunden har været anvendt i forbindelse med kreaturgræsning.

Der er ikke grund til at fortsætte gennemgangen af alle tyve lokaliteter. De viser alle det samme: Overdrevene er gammel marginaljord, men nogle kystvendte skrænter har haft en betydning i ældre stenalder, antagelig har fiskere og sæljægere her fundet læ til et – som regel – kortere ophold. På nogle pladser optræder rester af nyere anlæg, som vi har set det på Knudshoved. Det er langt fra nogen regel, men det behøver heller ikke at være de rene sjældenheder.

En plads skiller sig ud, og den skal af den grund få et par ord med på vejen. Det drejer sig om Dyrehaven.

VI

Vi starter på Eremitagesletten, hvor den nedlagte Stokkerup landsby ligger midt i et hele. Og vi er her i landsbyens indmark. Vi ser et par høje, der helt tydeligvis er dele af et større system, som vi kan opfatte som udtryk for et antal veje, der mødes midt på sletten næsten lige der, hvor Stokkerup lå. Det er nærliggende, at se det som udtryk for en bebyggelsehistorisk sammenhæng.

WWF anfører om Eremitagesletten, at største delen er botanisk uinteressant på grund af overgødskning ved det store dyrehold. Forholdet er imidlertid, at græsningstryk¹⁶ næppe (med 2 hjorte/ha) er større end det, der normalt anbefales til pleje af overdrev.

Store dele af Stokkerups jorde fremtræder i dag som overdrev, men langt den største del (>80%) karakteriseres ved kun 1 – 3 biotypiske arter, og der er derfor kun sjældent tale om egentlig overdrevsbevoksning¹⁷. Forklaringen på den svage overdrevskarakter er måske, at vi bevæger os på landbrugsjord af bedste kvalitet. Det er god lerjord, der har været gødet i århundrede. I den sammenhæng skal det noteres, at de biologiske rige overdrev i Dyrehaven kan findes på små lommer af indesluttet sand¹⁸. Det antages undertiden, at overdrevskarakteren vil udvikles over (lang) tid¹⁹, men noget tyder også på, at den rige vegetation går tabt over endnu længere tid²⁰. Påstanden om, at overdrev i naturfredningslovens forstand er marginaljord uanset den historiske betydning som græsningsarealer presser sig på.

Overdrevet på Eremitagesletten har sin særlige historie²¹. Men ser vi på de 19 andre på WWF's liste, er det bemærkelsesværdigt, at de praktisk taget alle sammen (undtagelserne kunne være Læsten og Rødme på Fyn) ligger inden for det, der nu er defineret som kystbygder. Om der kan lægges noget særligt i det, skal jeg ikke kunne sige, men vi har fjernet os endnu et hak fra den landbykultur, vi ellers på ryggraden tilskriver ansvaret også for de biologiske overdrev.

¹⁶ Sml. Kåre Schultz l.c.

¹⁷ Rikke Petri Frandsen: Vegetationssammensætning i Jægersborg Dyrehave 1998

¹⁸ Kåre Schultz l.c.

¹⁹ Rikke Petri Frandsen: l.c.

²⁰ Kåre Schultz l.c.

²¹ Klaus Waage Sørensen: Træk af Jægersborg Dyrehaves vegetationshistorie Notat u.å

Alt dette fører os til en konstatering af, at den landskabstype, vi i loven kalder biologisk overdrev, kulturhistorisk set er marginaljord, og at sådan har det været siden oldtiden. Den har ikke lokket til egentlig bebyggelse, men den har haft en vis betydning som græsningsområde, og måske er det ligefrem sådan, at betydningen for landsbyøkonomien i historisk tid har været ligefrem proportional med dyrkningsintensiteten: jo mere jord der dyrkes op desto større betydning får (de udyrkede og udyrkelige) marginaljorde som græsningsarealer. Stokkerup har således forholdsvis store opdyrkede arealer, og skønmæssigt er landsbyen, hvad dyrkningsintensitet angår nogenlunde af karat som de fynske. En ikke uvæsentlig del (10% eller mere) af restarealerne er imidlertid lokaliseret til lommer af marginaljord, som vi ovenfor opfatter som potentielle græsningsarealer.

I Lovns og på Knudshoved findes levn, der måske kan tolkes som udtryk for en systematisk udnyttelse af de sparsomme ressourcer. Vi har også set, at visse områder har haft en vis betydning i ældre stenalder, og helt undgår de klassiske fortidsminder som gravhøje da heller ikke overdrevene. Vesterlyng er typisk og antagelig udtryk for at en lokal genvej af en vis betydning er lagt ind over det øde område.

VII

Lad os afslutningsvis vende os mod den kommende pleje af overdrevene. Efter det jeg har lært, plejes overdrev mest hensigtsmæssigt med afgræsning. Fåregræsning er bedre end ingen ting, men det er græsning med kreaturer, der tæller.

Der er i princippet intet i vejen for at pleje fortidsminder med kreaturgræsning, men det kræver konstant og intensiv overvågning. Kreaturerne træder hårdt og tramper let hul på overfladen, og når det er sket, udvikles store trampeskader hurtigt og voldsomt. Trampeskaderne forstærkes, når dyrene gnubber sig op af en pæl, fredningsten eller lignende. Lynhurtigt nedslides en dyb hulning rundt om pælen, som tiltrækker dyr som en magnet. Om de støv- eller mudderbader, skal jeg ikke gøre mig klog på, men skadevirkningen er chokerende, selv når området græsses af får.

Erfaringerne fra berejsningen af de fredede fortidsminder viser, at kreaturerne kan de splitte en ganske velvoksen høj ad på forbløffende kort tid, hvis de får lov til at té sig, som de vil, og selv meterhøje anlæg bliver lynhurtigt halveret. På et tidspunkt aftager eksplosionen, men så er brinken også så høj, at kreaturerne ikke kan klavre derop.

Gnubbeskaderne kan styres ved at sætte en pæl op, som flytter aktiviteten bort fra fortidsmindet. Trampeskader og lignende calamiteter undgås lettest ved at hegne monumentet fra, og det forlanger kulturarvsstyrelsen ofte vel viderende, at så gror højen til. Det tillægges ellers stor værdi, at bevoksningen holdes nede, dels fordi trærodder rent faktisk gør skade, dels - og især - fordi anlægget her ved ses og opleves af alle.

Det gælder derfor om at finde en balance. Ideelt set bør fortidsminderne græsses lige til strengen, og det vil sige, indtil vegetationen bliver så kort og tørvelaget så sammentrampet, at det næsten ikke kan klare mere. Monumentet må derefter hegnes fra i en periode, så vegetationen får en chance for at komme sig.

Al omhu til trods kan det ikke undgås, at der går hul på overfladen. Der skal ikke meget til: lidt intensiv trampen og gnubben, en periode med regn, og Fanden er løs. Som regel vil det være nok at hegne højen fra og vente på, at overfladen retablerer sig selv. Undertiden skal der mere til: mindre skader i vegetationslaget (tørven) repareres ved at stikke kanterne lige af og fylde efter med tørv,

der med fordel hentes fra midten af en markvej lige i nærheden. Ofte må tørvene sikres med træpløkke.

Trampeskaderne kan imidlertid være så dybe, at hullerne må fyldes efter og sås til. Normalt siger man, at hullerne skal fyldes efter med grus med en smule muld på toppen og sås til med rødsvingel. Bedst er imidlertid at bruge frø fra græsser, som findes på anlægget, men det væsentlige er at udgå frø-, plæne- og golfblandinger og lignede ”industriprodukter”.

Det er nødvendigt, at vi skelner knivskarpt mellem vedligeholdelse og rekonstruktion. Udbedring af nye skader, altså skader der mere eller mindre er opstået som en følge af græsning og anden pleje er vedligeholdelse. Den slags udbedringer kan man altid lave – ja, det har man ligefrem pligt til. Jeg behøver selvfølgelig ikke at sige, at hvis man under operationen falder over en gammel lerpotte eller ser et rustent sværd stikke frem, så lader man det være, evt. kan man dække det med lidt fugtig jord, inden der sendes en depeche til det nærmeste museum.

Restaurering derimod er udbedring af gamle skader. Og det kræver tilladelse fra Kulturarvsstyrelsen – og hvorfor nu det?

Forholdet er, at mange fortidsminder har masser af skader, og det er ikke dem alle sammen, der bundes i dårlig vedligeholdelse. Det typiske eksempel er den midtgrube, mange gravhøje har. Det kan skyldes mislykkede skattegravninger, men det kan også være spor efter regulære gravplyndringer, der fandt sted i oldtiden. Begge dele har betydning for arkæologerne. Den sidste oplysning er ligefrem en kulturhistorisk information af højeste karat, den første er heller ikke uden værdi, men først og fremmest er det praktisk at vide, når man planlægger sin udgravning, om centralgraven kan forventes at være urørt.

Der er ikke grund til at tvære mere i det. Lad os nøje os med at konstatere, at skader udbedres med det samme, restaureringer planlægges sammen med Kulturarvsstyrelsen.

Vi har konstateret, at der ikke er mange kulturspor på overdrevene. En undtagelse kan være diger af forskellig art. De vil ofte være beskyttede efter museumslovens § 29a, og bør som sådan være kendt af amtet.

De egentlige fortidsminder, der ligeledes er omfattet af museumsloven er til gengæld ofte meget lidt synlige. Det gælder i mindre grad de fredede fortidsminder (museumslovens § 29a), hvoraf nogle som husrester og grave dog kan være ganske uanseelige skønt fuldt synlige over jord. Andre som f.eks. bopladsrester ses imidlertid kun sjældent over jord. Alligevel er de omfattet af museumslovens beskyttelse, som træder i kraft, lige så snart de erkendes som fortidsminder (museumslovens kap. 8 om midlertidigt beskyttede fortidsminder). De midlertidigt beskyttede fortidsminder vil normalt ikke lide overlast ved almindelig græsning, men ved hård og vedvarende græsning kan fund og kulturlag blive blotlagt og hermed træder beskyttelsen i kraft. Beskyttelsen skal forhindre at mindesmærket forsvinder uden arkæologisk undersøgelse. Udgifterne til den arkæologiske udgravning alternativt sikring af fortidsmindet skal afholdes af den, der står for (græsnings)aktiviteten.

Afslutningsvis skal det atter fremhæves, at såvel de synlige (fredede) fortidsminder som de midlertidigt beskyttede mindesmærker kan tage skade af (for) intensiv græsning, og dette kan resultere i udgifter til restaurering eller undersøgelse, hvis der ikke de fornødne forholdsregler tages i tide. Det vigtigste er naturligvis at holde styr på sine fortidsminder. Mange er allerede kendt, og oplysninger

om dem er tilgængelige for os i Kulturarvsstyrelsens database: fund og fortidsminder der i princippet omfatter alle kendte kulturhistoriske lokaliteter i hele landet. (www.dkconline.dk/)

Det er her forholdsvis let at få et kort med signaturer for høje, bopladser m.v. frem for et konkret areal, når man bruger den geografiske søgefunktion. Derimod kan det være svært at finde ud af, hvad der gemmer sig bag signaturerne. Alle signaturer har et nummer, der er fortløbende inden for sognet. I princippet får man en tekst om det op, når man klikker på signaturen, men det er ikke altid og alle steder, det virker. Véd man, hvad stedet hedder eller hvilket sogn, vi er i, kan man med lidt tålmodighed søge sig frem til nummeret gennem den topografisk eller ”anden” søgning. Og når det så går galt kan man jo altid spørge Kulturarvsstyrelsen eller det lokale museum, om de véd noget.

Og så til aller sidst: Selv om hverken Kulturarvsstyrelsen, det lokale museum eller gamle folk på stedet kender til, at der er fortidsminder eller fund på stedet, så kan de meget vel være der alligevel. Og man skal være opmærksom på, at der altid kan dukke noget op, som ikke er kendt på forhånd, og hvis (når) det sker, bør man straks henvende sig til nærmest museum.